

"Окупирани от любов". Политическа икономия на периода 1944 – 1989 г.

Красен Станчев

Свободна Европа, 9 септември 2019 г.

„Ние окупирахме вас, чехите, защото ви обичаме.“

Обяснение на случилото се,
дадено на 24 август 1968 г.
от руски офицер
пред [Милан Кундера](#)

Това прозрение, записано от Кундера три дена след окупацията на Чехословакия от войските на Варшавския договор, е типично. Водеща е ролята на Червената армия, която допринася за над 80% от 500-хилядния войсков персонал и военната техника, и управлява 100 % от логистиката на операцията (заедно с КГБ).

По онова време армията на Чехословакия, заедно със запасниците, наброява 130 хиляди души, докато около 100 хиляди съветски войски са "забравили" да се приберат у дома след учение в източната част на страната, приключило в края на юли. Най-доброто описание на случилото се тогава може да бъде намерено в [„Смазването на Пражката пролет“](#) на Ангел Филчев.

Покрай честването на различни годишнини и съсредоточение в собствения опит обикновено се забравя, че не само 1968 г., но и целият период до 1989 г. в тази част на Европа се характеризира с общи политико-икономически закономерности. Изведени емпирично и струпани заедно, те съставят политическата икономия на онези години. Ето за какво става дума в тази засега недонаписана история.

Междинният резултат

1. „45 години стигат“. Но не за всички. Онези, които са имали някакви привилегии, нормално и естествено искат да ги запазят, или поне изпитват тъжен спомен по отминалите времена. Това е вярно както за вътрешните едновременни остатъци на бившия политико-икономически режим, така и за външните господари на положението, в общия случай – управленската група на Руската федерация от последните двадесетина години. Но не само. Към тях следва да се добавят приятелите и съдружниците на тази група отвъд границите на Русия, създадените и подкрепяните от тях политически фракции и не малка част от гражданите на Русия, които не могат да свикнат с факта, че страната им не е съвсем „велика“.

1.1. Такива привилегировани и не дотам привилегировани носталгици избраха парламентарното мнозинство на бившите комунисти в България на изборите през декември

1994 г., учудиха унгарските социалдемократи и либерали (част от тях сега са консерватори на Орбан) с избора на Дюрчани (през септември 2004 г.) и Унгарската социалистическа партия, и хвърлиха в недоумение Хавел и Клаус, когато през октомври 2013 г. превърнаха Komunistická strana Čech a Moravy в трета политическа сила с над 11% от гласовете.

1.2. „Все повече чехи копнеят за комунизма“ писа тогава в. "[Дума](#)", превеждайки статия на двама англичани, които обясняваха изборните резултати с рецесията на 2009 г. и последвалото оръзване на социалната държава през 2010-2011 г. Има такъв нюанс, но същественото е един феномен, известен в политологията като „легитимност на Сеймур Липсет“: старият политически режим не отмира. А „ако не се създаде легитимност за съществен брой групи, е възможна нова промяна или „връщане назад“. Политически забранените и прочистени комунисти на Чехия, въпреки все още свежите спомени от 1968 г., не можеха нито там, нито където и да е другаде, в условията на върховенство на закона, да бъдат премахнати от всички области на обществения живот.

Закономерности на възникването

2. „Грешките“ със свободата на сдружаване и изява не са допуснати никъде в окупираната от Червената армия Европа след 1944 г. Първият ден след края на войната е и първи ден на тази окупация, фактически постигната в периода август 1944 – май 1945 г. Международно договореният от съюзниците „50 процентов“ контрол е чист камуфлаж и скоро ще се превърне в повсеместна трагедия. Към 1947 – 1948 г. всяка политическа опозиция на съветския режим е премахната физически. [Стенограмата](#) на доклада (юли 1947 г.) на Мейнард Б. Барнс, представител на САЩ в Съюзническата комисия в София, показва безсилието на международното присъствие в България.

2.1. Положението не е много различно в другите страни. Чешката съпротива срещу Хитлерова Германия, далеч не само комунистическа, завзема властта в Прага на 5 май 1945 г. За три години тя е напълно ликвидирана, включително физически. До средата-края на 1948 г. на аграрни и „дребнобуржоазни“ партии е разрешено да участват в избори, а някъде те дори имат премиери и ръководят правителства.

2.2. По-същественният фактор е контролът на пристигналите заедно с армията съветници от НКВД (по-късно КГБ) и агенти на Комунистическия интернационал в Москва. Практически навсякъде, освен в Букурещ Георги Георгиу Деш, тези агенти са начело на парламентарни фракции, МВР и армия, и малко по-късно изцяло поемат управленското кормило в тези страни. „Желязната завеса (Рухването на Източна Европа 1944 – 1956)“ на Ан Апълбаум, в перфектен превод на [Борислав Гаврилов и РИВА](#) (2017 г.), много добре реконструира историята на онези години.

2.2.1. Окупацията навсякъде има и стопански, по-скоро грабителски измерения. Дори от Чехословакия и Полша, разрушени и ограбени от германската агресия, е демонтирана и изнесена в СССР половината от промишлените предприятия, а другите страни просто са подложени на репарации. Към тях, впрочем, съюзниците заявяват, че нямат никакви претенции. Както ще стане и през 1968 г., през 1944 г. големи контингенти от съветската армия „забравят“ да продължат войната и остават на квартира в страните от Източна Европа (без Югославия).

Присъствието „подпомага“ провеждането на правилни избори и други политически мероприятия, като например избиването на опозицията и ликвидирането на буржоазията.

2.2.2. След Втората световна война страните от Западна Европа са длъжници на САЩ, за да не претърпят загуби от разрухата, САЩ финансират анти-Хитлеровата коалиция (включително СССР) и възстановяването на Европа. Съветска Русия (а всъщност Сталин и Молотов) принуждават страните от Източна Европа да не търсят такова финансиране. Дръзналите да мислят за участие в Плана „Маршал“ са заплашени с война, а някои „смелчаци“ - от Ян Масарик в Чехословакия до Трайчо Костов в България, въпреки моралната святост на първия и злодеянията на втория в служба на Москва, са ликвидирани поради проявена симпатия към Плана.

2.3. Насилието, убийствата и скалъпените трибунали са повсеместно явление. Трудно е да се каже кому принадлежи първенството по брой на жертвите. Изглежда все пак, че това е днешна Словения, където броят им е около [100 хиляди](#), повечето са избити от партизаните и режима на Тито. В Куба, с население сравнимо с България, жертвите също са повече.

2.3.1. Насилието доказва съпротивата. „Горяните“ се преживяват като типично български феномен на въоръжена съпротива срещу режима. Но в тази част на Европа има поне 15 такива движения, някои от тях (в Балтийските страни и Румъния) така се и наричат – „горски братя“. Тези въоръжени групи почти навсякъде (без Чехословакия) съществуват до началото на 60-те. Особеното за отделните страни е, че някъде те са националистически (Албания) и са остатък от армиите на съответните страни (Полша и Балтийските страни). Общото е, че те навсякъде биват подкрепяни, а редиците им попълвани, най-вече от селяни, отчаяни от изземването на собственост. В България движението е такъв бунт, отчаян, стихийен и неорганизиран, на който се осмеляват около 80 хиляди души, до голяма степен в акт на самозащита.

Стопански закономерности

3.1. Навсякъде издръжката на окупационните части, изземването на промишлени предприятия от Съветския Съюз (също добре описано от Апълбаум), експроприацията на банки, индустриална и градска собственост, закрепостяването на гражданите и селяните, изземването на спестявания и пр. мероприятия на новия режим водят до невиждан дори по време на войната стопански хаос. Фактическата забрана за участие в Плана „Маршал“ налага задлъжняване на тези страни към СССР и по-късно към контролираните от него банки на СИВ. През 1967 г. със същите „аргументи“ на Унгария е забранено да стане член на МВФ.

Особено интересно е поведението на новите власти спрямо „едрата градска покрита недвижима собственост“, ако използвам българския правен термин. (Това са преди всичко известните на днешната публика „апартаменти“.) Тя първо е конфискувана, след това е разпределена във владение на новите привилегировани, а след това – обикновено между 1951 и 1953 г., са възстановени старите закони за собствеността, за да се гарантира неприкосновеността на новите собственици.

3.1.1. Същото налага и парични „реформи“. Няма място да се опишат те за всички страни. Но една първите и най-тежките такива реформи е тази в България от май 1952 г. Левът се

обезценява в съотношение 100 към 4, а личните спестявания са „платени“ при съотношение от 100 към 1 до 100 към 4. Едно от подробните описания на този случай дължим на Данаил Вачков, а на последвалите фалити – на него и на Мартин Иванов. Навсякъде в „нова“ Европа правителствените разходи (включително плащанията по външни заеми) за периода са на равнището на военновременните разходи на правителствата от Западна Европа. Предназначението на заемите е да подкупват населението чрез финансиране на текущо потребление и вавилонски, но не съвсем смислени, държавни проекти. Тук също някои са по-равни в получаването на облаги от останалите.

3.2. В тези страни цените са всъщност данъци (защото се определят от правителството), а парите са почти лотарийни билети, понеже се изразходват в ситуация на хронични дефицити. Заемите за движимо (автомобили, домашни потреби и пр.) и недвижимо имущество (жилища) са, първо, начин на финансиране на правителствата, а на второ място – форма на закрепостяване на населението.

3.2. Унгария преди войната (1938 г.), по време на войната (1944 г.) и веднага след нея (1946 г.) е малко по-богата от Австрия по БВП на човек на населението. През 1948 г. Чехословакия по този показател е равна на Австрия. През 1945 г., въпреки преврата, убийствата и хаоса, България е малко по-богата от Гърция и повече от два пъти по-богата от Румъния.

През 1988 г. България е 10% по-бедна от Румъния, 25% по-бедна от Чехословакия и Унгария, с 30% по-бедна от Гърция и 45% по-бедна от Австрия.

3.2.1. За се задържат гражданите в страната трябва да се измисли някакъв начин на закрепостяване.

Наскоро бяха публикувани [данни](#), че през 1950 г. частните пътувания зад граница на български граждани са около 1 200, служебните – също толкова, а по-малко от 1 000 чужденци са допуснати в България. Статистиката за целия период от 1945 до 1956 г. е много интересна. За сведение: днес пътуванията на месец са около 400 хиляди. Демокрацията очевидно е отнела на някои хора контрола върху пътуванията на съгражданите. Това също може да буди съжаление. Такова не е изразено, но този контрол е част от историята.

За да се задържат гражданите в лагера е изградена Желязната завеса. Интересно е да се изследва броя на жертвите при опит за напускане на страните без разрешение. За България засега има приблизителна оценка на опитите за бягство, извършени от граждани на ГДР – 3-4 хиляди (от 1961 до 1989 г.). Предполага се, че убитите са поне 2 000, но няма точни изследвания. Дори при скромни оценки броят на жертвите е по-значителен, отколкото по границата с ФРГ. Привилегиите на извършилите убийства не са отнети, командирите на българската армия при нахлуването в Чехословакия си отидоха от този свят с почести и големи пенсии.

3.2.2. За да се задържат страните в лагера, включително републиките на бившия СССР, има армия. Освен при окупацията, армията е използвана с тази цел през 1948 (Чехословакия, Берлин), 1953 (Берлин), 1956 (Унгария), 1968 (Чехословакия), 1979 (Афганистан, Грузия и Казахстан) и 1989-1990 (Армения и Азербайджан).

Закономерности на осмислянето

4. Главният съветник на операцията по нахлуване в Чехословакия, известен със „стратегията“ „е... чехите, без да ги питате за имената им“ е военнопръстъпник от всяка гледна точка. но заради заслугите му за „победата“ през 1968 г. той става „герой на Съветския съюз“, като между 1969 и 1985 г. е награден с около 20 най-високи държавни отличия от страните във Варшавския договор (четири от тях от Чехословакия, пет от България). В Русия постоянно се издигат паметници на този човек, последният – през април 2018 г.

4.1. Не съвсем отдавна, през 2015 г., главният прокурор на България [предизвика конституционно дело](#), според решението на което излиза, че нахлуването в Чехословакия не е „престъпление срещу мира“ по смисъла на чл. 31, ал. 7 от Конституцията.

4.3. Дори един мой близък познат, колега и приятел, преобразил Русия в началото на 1990-те и с основание смятан за един от най-просветените реформатори на Източна Европа, в книгата си „Гибелта на една империя. Поуки за съвременна Русия“ (първото руско издание е от 2006 г., българското – от 2017 г.) никъде не споменава агресията на Варшавския договор спрямо Чехословакия. Но обсъжда тази на Германия от 1938 г. И от анализа му на неефективността на съветската икономика следва, че СССР е помагал на страните от СИВ.

Всичко казано по-горе и много друго „демократията им го отне“. На бившите привилегировани. Тийнсейджърите и младежите на 1968 г. обаче промениха тази част от света към по-добро.